

ՀԱՆՈՒՅԾ ՀԱՆՈՒՅԾՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՌ ԳՐ. ՄԱԼԻԱՍ ԵՒ ԱՌ «ՍՈՐԻՀԱՆՈՒՄ»

ԱՆՑԵԱԼ (1899) տարւոյ սկիզբները իմ թարգմանութեամբս տետրակ մը հրատարակուեցաւ մեր տպարանէն՝ Ճաշակ Գաղղ. արդի բանաստեղծութեան անունով, և կը պարունակէր Պր. Գորէի Հսկումը և Գարբիենէրտեմ գոթաարարը: Հրատարակուած օրերը՝ արդէն անգամ մը բնագաւառուեցաւ Պոլսոյ թերթերէն մէկուն մէջ, ուր ինծի տաղաչափութեան զատ կը տրուէր. պատասխանը տուի Բագմաշկայի նոյն տաւրուան Յուլիսի պրակով: Իսկ այս օրերս՝ հրատարակութեան տարիէն առեղի ետք (!?) շարք մը բնագաւառականներ երեւցան Սոքր. հանգակ թերթին մէջ, և այս անգամ գաղղիերէնի և հայերէնի զատ կը տրուի: Յովհ. Էֆ. Ալան՝ որուն հրապարակաւ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ՝ Մալիակ թերթի մէջ ի պաշտպանութիւն ինձ հրատարակած կրկին յօդուածներուն համար, գրեց Պ. Մալխասի յօդուածներուն դէմ, որով կերպով մը զիս ազատ ըրաւ պատասխանելէ. և արդէն միտք ալ չունէի պատասխանելու, քանի որ նախատինքները՝ որչափ ալ ծանր և անիրաւ՝ լոկ իմ հասցէիս ուղղուած էին: Բայց որովհետեւ Սոքրահանգակ սկսաւ ընդլայնել նախատինքներու սահմանը, և ըլլայ Սոքր. հանգակ, ըլլայ Պ. Մալխաս կը փափաքէր որ «Հանիմ վերջապէս ինքզինքս պաշտպանել», կը խզեմ լուծութիւնս:

*

Համաձիտ եմ Պ. Մալխասի՝ որ կ'ըսէ թէ ընթերցող հասարակութիւնը իրաւունք ունի քննապատելու հրատարակութիւն մը. բայց չեմ կարծեր որ նոյն հասարակութիւնը իրաւունք ալ ունենայ քննապատուած անձին ծանր, վիրաւորիչ և անվայել խօսքեր ուղղելու. իր իրաւունքն է ցուցնել սխալները՝ եթէ

կան՝ առանց զուրս ելլալու քաղաքաւա, րութեան և ազնուութեան սահմաններէն, ինչպէս կ'ընեն եւրոպական քննադատները. և նոյն իսկ դարուս նախատինքն եմ այդ տեսակ գրուածներ: Ուրեմն Պ. Մալխաս կ'անիրաւի ազնուութեան տեսակետով, քանի որ հետը ո՛ր և է յարաբերութիւն մը չեմ ունեցած և չեմ ալ ճանչնար զինքը: Ես նոյն իսկ՝ երբ անցեալ տարւոյ վերջերը՝ Գոթաարարի մասին գրած քննադատականները կարդացի, փափուկ մտածութեամբ մը չուզեցի հրապարակել հայերէնի մէջ իր ունեցած տկարութիւնը: Բայց Պ. Մալխաս, փոխանակ լուծութեան օգտուելու՝ զեղծաւ անով, և յաջորդ քննադատութեանց մէջ գործածեց լեզու մը աւելի հասարակ ու վիրաւորիչ, և կարծեմ, իրեն պէս պատուաւոր մէկուն չէր վայլեր այդ փոզոցի լեզուն: Կը բաւեր միայն, անձեռնհաս ըլլալով հանդերձ, համբերութիւն, իր քննած նիւթին, ցուցնել զործած սխալներս՝ եթէ իրօք կային, և ընել իր խորհրդածութիւնն. ներք և իրեն պատշաճ երեւցած սրբագրութիւնները. և երանի թէ ասոնք ալ ուղիղ ըլլային:

Ես կը յարգեմ ընթերցող հասարակութեան ճշակութիւն, և կը սիրեմ յուսալ որ կարգաւոր Պ. Մալխասի յօդուածներուն պարունակութիւնը, Պ. Մալխասի երկու տողն անգամ մը բացազանցած «ամէնքն իսկ կը դատապարտեն» ինչ հաւանութիւն տուած չըլլայ. բայց և այնպէս իմ կողմէս ալ զուցէ պատասխանի մը կը սպասէ: Ուստի ահա կը պատասխանեմ, և կը խնդրեմ միանգամայն որ գնելով իմ գրածս Պ. Մալխասի գրածներուն քով համեմատեն, և մեր երկուքին զործած սխալները արդարակրօնով նժարի մը երկու թաթերուն վրայ դնեն, և որ կողմը որ աւելի ծանր տեսնեն, դատապարտութեան մի՞նոք անոր տան:

*

Երկու խօսք ալ Սոքրահանգակին: Ներկայ պատասխանս առ Պ. Մալխաս, պատասխան մըն է նաեւ առ Սոքրահանգակ,

որով խմբագրութիւնը իր պաշտպանողագրով՝ Պ. Մալխասի քննադատականը իր պատասխանատուութեան տակ առաւ, գրեցով, թէ «Խորագրութիւնս իր բաւականանայ տաւ այժմ (անշուշտ այս առ կէտմը ապագայ բան մը կը խոստանայ) յայտարարելով՝ թէ կատարեալապէս վստահ է Մալխաս չֆի ոչոքաւ մտոտրեանը վրայ — (ուղղամտութիւն ! «որ գրեթէ Հարիւր յիսուն էջերէ բաղկացեալ երկու տետրակներու մէջ չի գտնար տող մը՝ որ խեղդատակ ոտանաւորի մը մէկ տողին հաւասարի՝ իր պարզութեամբը, իր անկեղծ յստակութեամբը, և մանաւանդ ներդաշնակութեամբը», ո՞վ ուղղամտութիւն), — և թէ անոր անկեղծութիւնը (! ?) — (Բ՛նչ ամական կրնանք տալ՝ շուշանափայլ) — և անշահախընդրութիւնը — (որչափ միամիտ է Սաշա հեմզիկ, կ'ուզէ թաքուցանել բան մը՝ որուն ծածկոյթը քողը պատուած է արդէն, և ամենէն տկար բիւրերն անգամ մինչեւ խորը կը թափանցեն — ու Հոս այս երեք չընաղ յատկութեանց քով՝ որոնք իրենց բացարձակ բացակայութեամբը կը փայլին Պ. Մալխասի (ինչպէս նաեւ իր) գրածներուն մէջ, արդեօք կը մոռնայ զինք ձեռնհասութիւն բառնալ՝ թէ բան մը կոահէր է) — չեն կրնար, կ'ըսէ, ինչոքոյ նիւթը ըլլաւ հակասական զատուութեանց ազդեցութեան տակ» . — և երբ վերագոյն կ'ըսէ, թէ «Անյիմնելի պարտականութիւն մը կ'իյնայ մեր վրայ զոր կը կատարենք, այն է արդարացնել զեղ ձեր զարգացեալ և բանիմաց ընթերցողներուն առջեւ, Այս չֆի. ի այն դիտողութեանը զէմ, որուն համեմատ իբր թէ մեր Հրատարակած գրութիւնը պիտի վատարացնէր հասարակութեան ձաշակը», այս տողերով՝ Պ. Մալխասի անուղիչ սրբագրութիւնները կ'իւրացնէ Սոքրատեսիկ, որ եթէ կ'ուզէ արդարացնել ինչդինքը զարգացեալ և բանիմաց ընթերցողներուն առջեւ, զէմ առ զէմ հատարմութեամբ Հրատարակելու է մեր ներկայ յօդուածը, Պր. Մալխասի քննադատականները և իր յօդուածը, եթէ կը փափաքի գիտնալ թէ արդեօք հասարակութեան ձաշակը կը վատարացնեն թէ ոչ՝ իրենց յօդուածները :

Պ. Մալխասի քննադատականը կրկնակի կը վատարացնէ հասարակութեան ձաշակը. նախ՝ որ՝ ինչպէս ըսինք՝ ազնուութեան սահմանէն շատ անդին անցնել է. երկրորդ՝ յոյժ հարեանցի դիտութեամբ մը քննադատութեան ասպարէզին մէջ իջնելով, իր սխալները իբրեւ սրբագրութիւններ մէջ բերել է միամտութեամբ, զոր պիտի չընէր անշուշտ՝ եթէ քիչ մը Հայերէն գիտնար, ու կարողացած ըլլար Բագրատունիին, և այլն, Հրաշալի թարգմանութիւններ : Այս ըսածիս առաջին մասին ճշգրտութիւնը կ'իմացուի պարզ ընթերցմամբ անոր քննադատականին, իսկ երկրորդ մասին ճշգրտութիւնը թող ի լոյս պարզէ ներկայ յօդուածս :

Կը լռեմ Սոքրատեսիկի ուրիշ տոթիւ գրած անձան և անտրամաբան տողերու մասին. կը բաւականանամ միայն ըսելով, որ՝ եթէ անհատի մը գործած կարծեցեալ սխալներէն իրաւացի է հետեւցնել միարանութեան մը քայքայումը, թող ներէ ինձ Սոքրատեսիկ, իր բրած հաւաքբանութիւնը իր վրայ զարձնելու, և ըսելու :

Պ. Մալխաս Հայերէն չի գիտեր. Սոքրատեսիկ մինչեւ երկինք կը բարձրացնէ զինքն ու գրածները՝ իւրացնելով անոր սխալները,

Այսպէս ուրեմն «խանգարուած կազմակերպութեան մը առջեւ կը գտնուինք» :

*

Դառնանք Հիմալ Պ. Մալխասին և սկսինք : Պ. Մալխաս Իրենէ (Irène) և Ռոժեր (Roger) անունները սխալ կը գտնէ, մին՝ սեռի, միւսը՝ հնչման : Տեսնենք :

Իրենէ յունարէն բառ է և կը գրուի Εἰρήνη, և կը նշանակէ խաղաղութիւն, և Պ. Մալխասի ըսածին պէս «Խաղաղութեան դիտութիւն» է : Գիտնի մը օրինակներ զեւմ յոյս. գաղ. հայ. ճիշդ նոյն վերջաւորութեամբ, որպէս զի որոշ տեսնեն ընթերցողը. ուրեմն ես ըրած եմ :

Εἰρήνη — Irène — Իրենէ.

Բանանք Բագրատունի Հ. Արսէնին Իւլիականը.

‘Ελένη — Hélène* — Հելենէ (գրեթէ ամեն երգի մէջ)
Κυλλήνη — Cyllène — Կիլլենէ (Բ. տ. 603)
Πελλήνη — Pellène — Պելլենէ (անդ. 574)

Աստիք Իլիականն. — Դնեմ քանի մը օ-
րինականեր եւս զիցարանական անուններու,
որոնք կը գտնուին ըլլայ Բագրատունիին,
ըլլայ Գեոր. Ե. Հիւրմիդեանի թարգմանու-
թեանց մէջ.

Κυβήλη — Cybèle — Կիբելէ
Κυρήνη — Cyrène — Կիրենէ
Ἀλκμήνη — Alcmonè — Ալկմենէ
Ἀδμήτη — Admète — Ադմետէ

Գնեմ քանի մը անուններ ալ յուն. նոյն
իլերով, որոնց զաղդ.ը տարբեր վերջ ունի.

Ἀργήνη — Արենէ (Ի. Բ. 591)
Ῥομίνη — Հերմինէ (անդ. 616)
Ἀντιγόνη — Antigone — Անտիգոնէ
Ἀριάνη — Ariane — Արիանէ
Ἀφροδίτη — Aphrodite — Ափրոդիտէ
Δωδώνη — Dodone — Դոդոնիէ, ևն.

Արդ, ընթերցող Հասարակութեան կ'իյնայ
գատել թէ Ղազիկեան Հ. Արսէնը յուն.
Εἰρήνη, գաղ. Irèneը հայերէն իրենց ը-
նելով՝ կոչու սխալ գործեր է. Լսենք Պ.
Մալխասը սա խօսքերն ալ. «Այս երկու
անուններն ալ (Ռոմերին վրայ վերջը կը
խօսիմ) Հայերէնի մէջ գործածական չեն.
Ուստի լաւագոյն կ'ըլլար ասոնց նախնական
օտար հնչումը պահել, մանաւանդ չլիովթե-
լու համար կիներ այրէն. Լիօնի եպիսկոպո-
սին թերեւս (!?) իրենեան կամ Երսնու ըսեն,
այսուհանգիստ Irène իգական անունը իրե-
նի հարձնելը յարմար չի կրնար նկատուիլ
մի եւս նոյն պատճառով»:

Եթէ Պ. Մալխաս իր գրածը կը հասկը-
նայ, միթէ չե՞մ ըրած այն՝ ինչ որ ինքը
կ'ըսէ. Իրենցի նախնական հնչումը չե՞մ կար-
ծեր որ իսկեւ եղած ըլլայ. և զաղդիբերէն
լեզուն խօսողները զեռ և ոչ իսկ ծնած էին,
եբբ Էլբիդին իրենց էր. Պ. Մալխաս եթէ
քիչ մը հարցասեր ըլլար ու զիցարանու-
թիւնները խառնէր, պիտի տեսներ որ նոյն

իսկ զաղդիցիք՝ իրենց կը հնչեն. Բանահր
P. De charme Mythologique de la Grèce
antique գրքը էջ 39, վարէն ճրդ տող.
Thémis, donne le jour à Dikè (la Justice),
à Irène (la Paix), և այլն. Եւրոպերը քնորը
ես չեմ. — Գարձեալ, իրենեան կամ Երս-
նու տարական անունը ինչո՞ւ համար իգական
իրենց ընել յարմար պիտի չկարենայ նկա-
տուիլ. Պ. Մալխաս կը վախճայ որ իրենց
ըսուած ատենը իրենեան կամ Երսնու
հասկըցուի. Ո՞ր հայն է այն, որ Բագրա-
տունիին Դամբանակալեաց թարգմանութիւնը
կարգացած ատեն՝ եբբ Հենրիկէ անուան
հանդիպի, չիօթէ զայն Հենրիկոսի հետ.
Եբբ լսէ Պաշիկեհ, Եզգիկեհ, և այլն, զանոնք
իբրեւ այր մարդ համարի, Պաշտոս, Եզգի-
կեհ, և այլն:

Ուրեմն Պ. Մալխաս չարաչար կը սխալի
սեփականելով Irèneի իսկ և Irénéeի ի-
սկեհ. Irèneը տեսանք արդէն. տեսնենք
Irénéeն. Արդ, հայերէնի մէջ զաղդիբերէն
այս —եօ վերջը ունեցող բառերը՝ ես կ'ըլլան,
կամ —եաւ՝ ըստ յունարէնին. Օրինակ.

Ορφεύς — Orphée — Որփեհս կամ Որփեսս
Περσείας — Persée — Պերսեհս
Πηλεΐς — Pélée — Պելեհս կամ Պելեուս
Προτεΐας — Protée — Պրոտեհս կամ Պրոտեսս
Ἀλκαίος — Alcée — Ալկեհս, և այլն:

Որով և Irénée — Իրենէս կամ Երսնուս
կը տեսնեն ընթերցողը՝ որ զիս սրբագրելու
եղած Պ. Մալխասը՝ սխալէ սխալ կը դուրս.
քննադատ մը քէմ այսպիսի գիտութիւն ու
նենայու էր. Հակառակ պարագային պէտք
է համարինք՝ որ շատ անձնուրաց մէկն ըլ-
լալու է՝ այդպէս ինքզինքը ծաղր ու ծանակ
կացուցանելու համար բոլոր աշխարհի առջև:

Պ. Մալխաս զիս «անարդարաւալի հա-
կատութեան» մէջ կը գտնէ, վասն զի բոլոր
եմ իրենցի, իրենեայ, իրեն. Աւելորդ է
ըսելն իսկ՝ որ բանաստեղծութիւնը կամ տա-
լաչափութիւնը իր առանձին քերականութիւնն
ունի, յանգուցն ձեւերը հոլովութիւնու, ետ-

* Յունարէնի և զաղդի համար գործածած
օրինակ և Homère, l'Illinde, par deux trad.

fr. par M. C. Leprévost. Paris, Libr. de L.
Hachette et Cie.

ճառաջութիւններու, զեղչուֆներու, և այլն, և այլն, և այս՝ ամէն ազգի մէջ (1) տարները թողունք. բանանք Բաղրատունին, զոր կը յարգէ և որուն գլուխը կը ծնէ Պ. Մարխանտ, և, և տեղ մը կ'ափսոսայ իսկ որ այդ սեւորանայ յմզգոր է՛լ։ Իս երանայ իսկ տամ Բաւ

գրատունիին, որ այս պարոս մէջ չէ ծնած,
այս թէ ո՛չ՝ ինչ կոչու սխալներ իրեն ալ
պիտի վերագրէին այս նորօրինակ հայկա-
րանները:

Ուրեմն բանանք իշխանը. Հեղե՛հ ձեւը
տեսանք արդէն :

Բայց ինչու ձեռնադրվեցին նկրթական պատգամաւոր (Գ. 121. և այլն) ոչ ապաքէնի պատճառս ՀԵԿԵԻ վարդապետին (Թ. 339)

Հ. Արսէն կը շփոթէ *guerre* և *combat* | Ինքը *guerre* բառին պատերազմ կը սե-
բառերը, և կոչու սխալ մը կը գործէ: Եւ | փակահէ, և *combat*ին՝ մարտ:
Խօսքին կարգը Բագրատունիին է:

Ferait cesser partout la discorde et la guerre
Եւ ըզկազ և ըզհեռէ լրոհցուցէ յընդամուրս (Ռաս. Գոթ. Հան. Ա. տես. Ա.)

Կը բերեմ քանի մը օրինակներ իշխա- | չումա և πόλεμος, որոնց զէմ՝ անխափր կը
կանէն, դիտել տալով միայն որ կոչի և | զործածէ զազդ. Թարգմանութիւնը *guerre*,
կոռնել բառերուն յունարէնն է $\mu\acute{\alpha}\chi\eta$, $\mu\acute{\alpha}$ - | *combat* և *combattre* բառերը:

Քամզի յոյժ մեկուսի քարշնայ կայիմ մաքմ ի հըռուոյն (Հոթ. Իւ. ԺԳ. 30)
Ոչ կամիմ կալ հըռուէլ յետուստ կուսէ մուստորմիմ (անդ. 51)
Եթէ և յայմիմ իմէ կացցեմ տրովադացիք ի հըռուէլոյ (անդ. 78)
Չ'մ եկայք, թէպէտ և իոցք, զմասցուք ի հըռիւ առ վրտամզիմ (անդ. 128)
Ջի գքիզ յիս թեքիս տեսեալ՝ դայցիմ տրովիամք ի հըռուէլոյն (ԺՁ. 41)
Եւ իշխամ լիջիր ի հըռի Միրմիդոմաց մըրցասիրաց (անդ. 65)
Անդ որ այր ոք քաջստիւրամ է՝ հըռուէսից 'մդ տրովադացիս (209)
Առիմ դոյզմ իմէ ոգի, սակայմ հըռուոյն չէր դուլ դադար (301)

Ու չեմ կարծեր որ Տրոյիոյ պատերազ- | Բայց կ'ուզեմ պէ՛տ աւելի արգարացընել
մը՝ Պ. Մալխասի կարծածին չափ սովո- | կոչի բառս:
բակամ կոխներէն ըլլայ:

Conduisant au combat les enfants de Lévi
Ջորագլուի կացեալ՝ ի հըռի վարեալ զորդիսըմ շեւեայ (Ռաս. Գոթ. Գ. տես. Գ.)
Je combats pour Alzire, et je vaincrai pour elle
Ես հըռուիմ վամմ Ալզիրոյ, և յաղթեցից վասքմ իւր. (Վլլ. Ազ. Բ. տես. Գ.)
On se mêle, on combat, Խառնմ'ւրդք իմ և հըռիւ (Վլլ. Մերուէ. Ե. տես. Ե.)
Parmi les combattants je vole ensanglantée
Մըլամամ արիւմազամզ ի հըռուէլոցքն գուլմարտ (Ռաս. Մե'րգատ. Ե. տես. Զ.)

Քանի մը օրինակներ ալ Միլտոնէն* բերեմ:

. . . d'emporter ce jour-là même, par combat ou surprise . . .
. . . ըմբռնել այն օր հըռուով կամ թէ դառով (Միլտ. էջ 121)
. . . l'esclavage pour combattre la liberté
Գերեկոյտ ի հըռի եկեալ ի հարկամել զազատութիւմ (անդ. էջ 122)
. . . sous cette coupole ardente, se précipitaient au combat.
Ընդ հրակուտակ գըմբեթամ ի հըռի. . . հրոսէլմ (անդ. էջ 123)
. . . tantôt combat maintenu sur un terrain solide
Մերթ հըռիւ ամընդոստ ի հաստատրամ գետմոյ յատակ (անդ. էջ 121)
Le combat a été violent. Իդիալ է հըռի սաստկամարտած (անդ. էջ 134)

Բաւական Համարներ, ծայրը գալիք չու- | րազմ Թարգմանած եմ, և Պ. Մալխաս կ'ըսէ
նի՝ Անցիոնը *combat* բառին՝ զոր պատե- | թէ պէտք է մարտ Թարգմանել:

Pour la première fois il courut aux combats
Առաջիմ ամզամ մախ ի պատերազմ՝ ըմթացաւ (Վլլ. Մերուէ Հանդ. Բ. տես. Ե.)
Après un long combat, tout son camp dispersé,
Ցիտ երկար պատերազմի բամակ մորա ցամ և ցիր (Մե'ր. Ա. Ա.)
De mes lâches combats vous portât la nouvelle.
Ջամարի պատերազմաց նասուցամէր առ ծիզ լուր (անդ. Գ. Ե.)

* Արդէն ծանօթ է որ Բագրատունին Շադո-
պրիանի Թարգմանութեան վրայէն Թարգմանած
է իւր Դրախտին կորոստը, զոր ծայրէ ի ծայր
բաղդատած եմ՝ և բառերը քաղած և անցուցած

Հաւաքածոյի մը մէջ զոր գրուածեան մէջ Բա-
գրատունեան գաղղ: բառգիրք կը կոչեմ, ուր
կը գտնուին Բագրատունեայն բոլոր գաղղ:
Թարգմանութեանց բառերը:

Pour l'horrible combat, ma sœur, l'ordre est donné
Ահագիմ պատերազմին տրուա հրամանքն, քոյր իմ (Գործ. Ե. Ա.)
De vivre, de combattre et de mourir pour lui
Գնալ ծնդ, պատերազմել և մեռանել յիւր վերայ (անշ. Դ. Դ.)
. . . tu as bien combattu dans le meilleur combat
Ըզբարձք պատերազմին քաջապէս պատերազմեալ (Միւտ. էջ 120)
Ne t'y trompe pas, il ne finira pas ainsi le combat
Մի խաբիր. վախճամ ոչ այդպէս իմէ լիցի պատերազմին (անշ. 125)
. . . maintenant ils se préparent au combat décisif
Համդերծիմ այնուհետեւ պատերազմին տոնել վրճիո (անշ. 136)

Այս սոդոն ալ գնենք ու բաւական համարինք.

Une guerre éternelle, irréconcilable.

Յամծըւէր յամնաշտ ի ժարտ սնդուլ սոմնա պատերազմի.

Նախնիացմէ ալ շատ օրինակներ բերելու կարող էի, բայց փափաքողը կը զոհեմ Երուսաղէմի Համաքարառնի և Հայկազեան քաղաքին, ու ես կ'անցնիմ prendre congé բառերուն՝ զոր թարգմանած եմ հրաժեշտ տալ։ Բայց նախ լսենք Պ. Մալխասի խօսքերը.

«Հրաժեշտ տալ (prendre congé), սխալ է բացարձակապէս!!։ Եթէ տալ բայր կ'ուզէք, հրաժեշտ ողջոյն տալ կ'ըսուի, եթէ ոչ՝ հրաժեշտ առնել (!)։ (Տես Նորայր Բիւզանդացի)։ Հ. Արսէն կը շփոթէ ուրեմն donner congé, որ է մեկնելու հրաման տալ (ուրիշի մը), հրաժեշտ տալ — և prendre congé բառերը»։

Հոս նախ և առաջ բռնմ որ մեծ անիրաւութիւն մը կ'ըլլուի Նորայրի. կարելի բան չէ որ այդպիսի այլանդակ սխալ մ'ընելու չափ տգէտ ըլլայ Նորայր Հայերէնի մէջ. Պ. Մալխաս՝ որ տեղ մը ինծի բառգիրք նայիլ կը սորվեցընէր, պէտք էր գիտցած ըլլալ ինքը, ու Նորայրի հրաժեշտ առնուլը՝ չգրէր հրաժեշտ առնել որ Հայերէն չէ, այլ չինեղերէն մօտ բան մը։ Ուրեմն ես ըրած եմ.

Prenant congé d'Irène — իրենեայ հրաժեշտ տալով.

Բազրատունեան գաղղ. բաղբրէիս մէջ prendre congéին զիմաց մէկ նշանակութիւն միայն կայ, այն ալ Միլտոնէն է, և է հրաժարել. ուստի կը գիտեմ ուրիշ տեղեր։

Հայկազեան բաղբրէր.

«Հրաժեշտ առնող (ո՛չ առնել), տալ, լիներ. (նշանակութիւն) հրաժարել, ի բաց

կայ, մեկնել, հեռանալ։ . . Զինաւորսն ախտքն հրաժեշտ տուեալ՝ քողոռին (Ոսկ. յի. ա. 11) (Պ. Մալխասի մեկնելու հրաման տալ (ուրիշի մը) մեկնութեամբ՝ պէտք է թարգմանենք. Ախտքը հիւանդներուն մեկնելու հրաման տալով՝ կը թողալին. խնդրեմ խնդարիկ բռնեցէք). ուրիշ օրինակ. Հրաժեշտ տալով ամենայնի (Սկեռ. աղ.) (եւ կը հասկընամ, ամեն բանէ հրաժարելով, մեկնելով, հեռանալով. բայց Պ. Մալխաս համարիտ չէ ինծի, և կը հոսկնայ. ամեն բանի մեկնելու հրաման տալով)։

Բանանք Նոյնպէս Գեր. Ե. Հիւրմուզի Աշխարհաբարէ գրաբար բաղբրէր. էջ 309.

«Հեռանալ, Հեռնալ, Հեռեալ. Հրաժարել, մեկնիլ. հրաժեշտ առնող, հրաժեշտ տալ», (տես նաեւ օրինակները)։

Բանանք Միկրդատ ողբերգութիւնն ալ, ուր Բաբրատունին բաղղէս տեղ մը այդ օրհնեալ հրաժեշտ տալը կը զործածէ.

Faudra-t-il me résoudre à ne vous voir jamais ?
Հարկ ի՞նչ ինձ տալ զբաժնու ի սպարտարտու
(ի տեսող. (Հան. Ա. տես. Բ.)

Թող հրաման Պ. Մալխաս, և իր մեկնելու հրաման տալ (ուրիշի մը) սքանչելի մեկնութեամբ թարգմանէ այս սոդոն.

Բաւական է, թէ գեո կ'ուզէք. Պ. Մալխաս. ահա օրինակ մըն ալ։ Ունեք Բազրատունիին թարգմանած Դամբանականեք. րբ. բացէք 26 էջը. ժանօր.

Naufrazio liberati, exinde repudium et navi et mari dicunt. Զերծեալքն ի նաւ, շարեկոչքնէն հրաժեշտ տաւն այնուհետեւ և

ի նաեւ և ի ժողի : Տերտոշ . յաղագս .
Ապա :

Այս անգամ դուք թարգմանեցիք , Պ .
Մալխաս , ձեր փառաւոր մեկնութիւնք :

Ինչպէս կը տեսնեն ընթերցողներս , Պ .
Մալխաս ծանօթ չէ մեր հրաժեշտ տալ ոճին ,
և իբրեւ թէ այս բաւական չլլար՝ այլան .
զակ սխալ մըն ալ կ'ընէ զայն գաղղ . donner
congé թարգմանելով , որ բոլորովին տարբեր
նշանակութիւն ունի հայերէնի մէջ . Նոյնպէս
չարաչար կը սխալի Գործադրչին մէջ կրակը
կու տան թարգմանութիւնս գաղղ . թարգ-
մանելով նիւթապէս . նոյնպէս ծանր կը սխալի
փեռաս գէշ լմնցոց թարգմանութեանս լմնցոց
բառը գաղղիերէն թարգմանելով , վասն զի
լմնցոց նիւթական լմնցնէլ ըսել չէ , այլ իր
ցուցած գէշ ելաշին իմաստն ունի : Այս Պ .
Մալխասին ըրածները կը նմանին անոր , ինչ-
պէս թէ մէկը ելլայ ու մեր հայերէն գրա-
բար գան ըմպէլ ոճը՝ թարգմանէ գաղղիերէն
boire des bastonnates . Ժեժ
ռառէլ ոճը՝ manger des bastonnates . Այս-
պիսի ծաղրական բանի առաջին անգամ է
որ կը հանդիպիմ :

Engager la vie , թարգմանած եմ կեան-
քը կապել . Պ . Մալխաս կ'ըսէ թէ « հոս
engager տալ կը նշանակէ , և կեանքը կա-
պեց՝ օտորական չէ և ոչ ալ հաճեի » : Ըն-
թերցողը կարգալով այս պատգամները , պի-
տի կարծէ անշուշտ որ Պ . Մալխաս Պիւ-
թեան եռասունայն իրայ նստած ըլլայ : Աւ-
զէն Ալան էֆէնտին պարզեց թէ կեանքը տալ
ի՞նչ ըսել է հայերէնի մէջ : Ուստի չեմ ծան-
րանար ասոր վրայ , այլ միայն դիտել կու
տամ , որ կեանքը կապելին գեղեցկութիւնը
ըմբռնելը՝ Պ . Մալխասի կարողութենէն վեր
է : Բազրատունին ալ կը զնէ նոյն (Եղանոսե-
լու) մտքով . Ջօզիլ , պատանդէլ . և Engage-
ment . կապանք :

Գանք canton բառին . կ'ընդունիմ Պ .
Մալխասի ըսածները , ճշգրտոյն է գառառակ
թարգմանելը , և առաջին առումով , այս-
ինքն՝ նաեւանք թարգմանելուս պատճառն
էր չափիս պահանջը , որմէ ստիպուած՝ Բա-
զրատունին ալ Romainsը Հոմըք ըրած է ,
որ վերը տեսնուեցաւ արդէն :

Tous les jours , à l'heure où le piéton
descendait , elle le regardait venir .

Թարգմանած եմ . « Ամէն օր երբ թղթա-
բերը կ'իջնէր , .. զանի կը դիտէր » :

Շղագիր բառերը սխալ կը համարի Պ .
Մալխաս , որպէս զի ցուցնէ թէ հայերէն չի
հասկերնար . Այդ մարդը՝ որ կ'իջնէր՝ ան-
շարժ կեցած էր տեղը , թէ կը շարժէր , կը
քալէր , կու գար . ու երբ իրենէ զանի կը
դիտէր , բնական է կը դիտէր զայն՝ որ կու
գար , կը քալէր :

À l'heure où ըսել է երբ . եթէ գրաբար
ըլլար , պիտի թարգմանուէր , յիշանէլ նորա ,
որու իմաստն է իջնելուս ատենը , երբ կ'իջնէր .

« Sanglot , կ'ըսէ , հասալանք չէ , այլ
հեծեծանք » :

Նախ ըսեմ որ իմ ըրածս՝ չէ հասալանք ,
այլ հառալ .

Խոր հառալ / մը կը իսկզդէր ,

/ և բոլորմ այս / էր անս . (Ճշ . էջ 10)

Ջգնէք այս տողին գեղեցկութիւնը , որ
բոլորովին պիտի տգեղնար և տափակնար
հեծեծանք զնեղով . ձգնէք նաեւ չափիս պա-
հանջը . բայց արդեօք հեծեծանք՝ հասալանք
ըսել չէ՞ : Առձեռն բառգիրքը կը զնէ հեծեծան-
քին զիմաց՝ հառալանք . նոյնը նաեւ Հայկա-
գեանը , նոյնը նաեւ Զախըսիւեանը , և Բա-
զրատունին՝ բառգրքին մէջ կը զնէ Soupir
բառին զիմաց հեծոռքիւն , հառալ . en sou-
pirant , հեծոռքեամբ ... remplissant l'air
de nos soupirs poussés par les cœurs
contrits . Եւ լրցեալ զօգս ի թառանչ հե-
ծեծելով բեկեալ սրբութիւն (Միլտ.) որմէ կը
տեսնուի որ հասալանք և հեծեծանք հոմա-
նիչ են իրարու , և հասալանք աւելի աշխար-
հաբար :

Château բառը եթէ կարելի է դղեակ
թարգմանել , ամենայն իրաւամբ կարելի է
և ամբողջ թարգմանել . ըստ ամենայնի հո-
մանիչ են ինչպէս կը ցուցնեն Հայկագեան ,
Զախըսիւեան բառգիրքները , Բազրատունին
ալ կը զնէ ամբողջ , դղեակ :

Fourrager աշարի տալ թարգմանած
եմ , և Պ . Մալխաս գինառական շար-
ժաններով ճիւղառն ոռոտելիք ժողկը ըսել
է , կ'ըսէ : Ես պատրաստ եմ փոխելու եթէ

Պ. Մալխաս այս իր ըսած բառերով թարգմաներ ու զրկեր այս սողը: Բայց «իմ գործս չէ, ես բանաստեղծ չեմ», կ'ըսէ: Քանի որ առանց բանաստեղծ ըլլալու՝ բանաստեղծութիւն կը քննադատէ, պիտի կաւորանայ նաեւ թարգմանիչը. տաղաչափութիւն եթէ գիտէ կը բաւէ:

Այդ fourrager բային իմաստը նիւթաւ կան խոտ ժողովել ալ ըլլայ, այս տեղ ըսել կ'ուզէ Իսիւսկները սկսած երեսնաւ, երեսնաս, և parcourir բային իմաստն ալ կու տայ: Եւ մտածելով որ ասոնք անցած աւտենդին՝ խոտ ալ ժողովեն, ինչ ալ ընեն, պիտի աւրելալեն երկիրը, աշարի տալ գործածեցի, քանի որ բայը աշարել ալ կը նշանակէ. բայց թէ «քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ բանակ մը իրաւունք չունի աւարի տալու երկիր մը», թող Պ. Մալխաս Իսիւսկներուն հասկըցնէ:

S'affaisser, գրտիւ չէ, կ'ըսէ, այլ տկաւ բանալ, ընկձիլ»:

Եթէ գրտիւ չէ, բացարձակապէս ընկձիլ ալ չէ. ընկձիլ բայը՝ հոս՝ ամէն բան է, բաց ի հայերէն: Se fut affaissé ըսել է հոս tomba sur soi — même, chuteի գաղափարը կայ մէջը, զոր թարգմանելը դիւրին չէ: Պ. Մալխաս Bescherelleի 79րդ էջին երրորդ սիւնակէն անշուշտ կը թարգմանէ տկարանալ, ընկձիլը, ուր կը գնէ

S'affaisser...

— Fig. Etre accablé, affaibli. L'esprit s'affaisse sous le poids de la vérité...

Բայց չարաշար կը սխալի. (և այս պատի չէ իրեն պէս մեծ գաղղիազէտի մը). անկէջ քսան սող վեր ելլելու էր. S'affaisser. v. pron. S'abaisser par son propre poids. այս է Պ. Մալխաս, մեր S'affaisserին իմաստը, ուր իբր figure գործածուած չէ, այլ իրաւ պէս վիրաւորը բարձեւուն մէջ կը սահի, կը գլորի, կ'իյնայ, ինքն իր վրայ կը կծկի, ինչ կ'ուզես ըսէ, բայց քնաւ երեք ընկձիլ. տկաւ բանալ նոյնպէս, արդէն տկար է վիրաւոր մը, և Պ. Մալխասի բառով՝ ոչ թէ հեղաք ըլլալ, կ'ըսուի, այլ թէ հեղաք իյնալ:

Փայլով լն—bas հռն վարը թարգմանուած թեանս, պատճառ մը չեմ գտներ հետոսն

թարգմանելու. քանի որ հայերէնն ալ գաղղիեանին իմաստը կու տայ. հետոսն բացատրող իմաստ չէր պակսեր գաղղի մէջ:

En éclairaurs. թարգմանած եմ լրտեսել և սխալ կը համարի. լսեցէ՛ք, Պ. Մալխաս, Հայկազ քառգիրքին մեկնութիւնը «լրտեսել, գիտել և զննել զլիճակ օտարաց՝ ի բերել լուր որպէս ականատես»:

Ինչ ըսել է, Պ. Մալխաս, գիտել և զննել — Նորայր կը գնէ Eclairaurs գիմաց. «Ջօրական որ երթայ լրտեսել գերկիրն. դէտ. լրտես», իսկ Բաւրաւունեան բառգրքը. լրտես: Պ. Մալխաս չի գիտեր հայերէն:

Թողլով քանի մը անձղութիւնները, միակ սխալը զոր գործած եմ անուշադրութեամբ է լն—dessus ձեւը. զոր պէտք է թարգմանած ըլլալ ոչ հռն վերը, այլ անոր վրայ: Սխալիւր ամօթ չէ, սխալը շնանչնային է ամօթ. և մենք մահկանացուներս սխալ լական ենք. քաղկեդէնք քիչ սխալելուն մէջ է. և արդեօք կարելո՞ք է գտնել մէկը՝ որչափ ալ մեծ հանճար ունենայ՝ գերծ ո և է սխալում: Բագրատունին՝ որ գիտցած լեզուները հայերէնի պէս գիտէր, և իտալացիները կը զարմացնէր անոնց ազգային մատենագրութեան վրայ խօսելով, և ի Հոովմ՝ Ռբաաիտի Արտաստ ֆերրոգալանին դժուարին կտորները լուծելու համար սարքուած ժողովի մը մէջ իր մեկնութիւնները կը յաղթանակէին, այդ մեծ մարզն ալ ունի սխալներ իր Սառաղ ողբերգութեան մէջ: Քուցէ առթիւ մը թարգմանեմ այդ քննադատութիւնը, իրբեւ նմոյշ արեւմտեան քննադատութեան, ուր Բրոֆ. Դեղա հայազէտ իտալացին, պարկեշտ լեզուով և լի մեծարանօք մատնանիլ կ'ընէ մէկէ աւելի տեղեր՝ ուր իմաստի այլայլութիւն կայ, բառերու անձղութիւն, Հոս ցնեմ օրինակի համար հատ մը.

«Figlio di guerra
viva Israël, son io».

Բագրատունին կը թարգմանէ

«Ես եմ ես, կեցցէ՛ Իսրայէլ,
որովի՞ք մարտի» (ձաւազ 104-էջ 492)

Ինչպէս կը տեսնեն ընթերցողք, Figlio di guerraի՝ կոչական թարգմանուած է, մինչդեռ մեծ. Բրոֆէստըր, պէտք է ըլլայ,

կ'ըսէ՝ որդի մարտի եմ ես»։ Ու վկայութիւն կը բերէ Petitot գաղղիացոյն թարգմանու թիւնը. Je suis un enfant de la guerre. (բառ Պ. Մալխասի, որ guerreը պատերազմ կ'ուզէ տեսնել, Բագրատունին ուրիշ սխալ մըն ալ բերէ, թարգմանելով մարտ)։ Այս և ուրիշ քանի մը սխալներու կամ անճշտութեանց համար կրնանք ըսել որ Բագրատունին իտալերէն չէր գիտեր։

Գաղղ. ողբերգութեանց մէջ ալ ունի սխալներ, և միթէ կրնանք ըսել որ Գաղղիներէն չէր գիտեր, ան՝ որ գաղղիացիէ մը աւելի լաւ կը խօսի եղբր, և անանկ սքանչելի քերականութիւն մը յօրինէր է։ Այս սողերը գրեցի ոչ ի նախատինս Բագրատունիին, այլ ցուցնելու համար թէ Հոսերոսներն ալ երբեմն կը քնանան, թէ քննադատութիւնը հշտ է՝ այլ արուեստը գեղարուին. ու եթէ մեծ մարդիկները կը սխալին, եւս առանկ մենք ուղիարականներս. Պ. Մալխասն ալ՝ խօսքերս կը հաստատէ անձամբ՝ զիս սրբագրելու առանձն սխալներու մէջ թաւալլոր խաղալով։

Բր. Դեզա նոյն քննադատութեան մէջ մատնանիշ կ'ընէ նաեւ Գերայ. Ե. Հիւրմիւզի թարգմանած Մանթոնիի թօսեցեալքէն այլ և այլ սխալներ, և խորհուրդ կու տայ երկրորդ թարգմանութեամբ մը սրբագրել։ Եթէ կ'ուզէ Պ. Մալխաս, անցնինք վայրկեան մը նոյն իսկ մեր հին թարգմանիչներուն։ Գիտե՞ք պատմութենէ որ մեր թարգմանիչները Յունաց կայսրները կը զարմացնէին, կ'ըմբերանէին իմաստուններն և իմաստակները, և մէկը Անյաթ անունը կը ժառանգէր, մէկը Ճարտասաւ և այլն, և այլն. և սակայն անոնք ալ ունեցեր են իրենց սխալները. արդիւն շատերը ծանօթ են. հաստ մը միայն կը նշանակեմ՝ զոր սրբագրուածներուն մէջ չեմ գտած. և է այս (Մարկ. վերջին գլուխ. 14).

...καὶ ὠνεῖδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν καὶ σκληροχαρδῖαν, ὅτι τοὺς θεασαμένους αὐτὸν ἐγγυερμένον οὐκ ἐπίστευσαν. Եւ թշնամանաց զանհաւատութիւն նոցա և զխտաարտութիւն. զի որ երեսեցաւ նոցա յարագեալ ի մեռելաց, և նոքա ոչ հաւատացին. շղագիր բա-

նորուն մէջ է սխալը, որ իմաստ չկայ, և պէտք էր ըլլալ. զի որոց տեսին զնա յարագեալ ի մեռելոց, (նորա) ոչ հաւատացին (նոցա)։ Յիսուս կը յանդիմանէ զանոնք, վասն զի չէին հաւատացած՝ զհիբը՝ յարագեալ տեսնողներուն։ Այս և ուրիշ սխալներու համար պոռոնք կանչենք թէ նախնիք յունարէն չէին գիտեր։

*

Պ. Մալխասի եթէ ամէն պրածին պատմական տայի, շատ պիտի երկարէր յուրանս, և չեմ ալ ուզեր զեղծանիլ ընդհանրացողներու համբերութեամբը. բաց ասկէ կը շփոթիմ թէ ինչ պատասխան կրնայի տալ. հոս պիտի օրինակի համար քանի մը սողեր ու տեսնենք թէ Պ. Մալխաս ինչ գուարձալի բաներ կ'ըսէ. այս երկու սողերու մասին՝

Եւտոյ միշտ Գողգոթայի Աստուծոյմ վրայ սեւեռած Շիշիմ պարունակած միւթէմ զուսթը լեցուց։

Պ. Մալխաս կը գրէ. «Թաշելութեան վրայ գամուած շիշ մը (?)»։ Իրենէն լսելով իր խօսեցեալին մահը՝ այն հոս պատկողիւն ձեռքով, աչքերը սեւեռելով թաշելութեան վրայ՝ զաւաթը կը լեցնէ։ Ասկէ ալ որոշ բան կրնայ զրուիլ կամ թարգմանուիլ։ Ու այսպէս սի զարմանալի բաներով սինիւր կը լեցնէ Պ. Մալխաս. Հատ մըն ալ Գործադրուին բերեմ։

Զիզ համար դարձնոցիս մէջ տեղն ևրերք պակաս չէ։

«Գարբնոցին կեդրոնէն ինչ օգուտ գործաւորին», կ'ըսէ Պ. Մալխաս։

Մեծապէս վստահ եմ, որ եթէ Պ. Մալխաս քիչ մը աւելի տեղեկութիւն ունենար Հայեւրէնի, այսպէս խղճալի կերպով իր տկար կողմերը ի հանդէս պիտի չեցրէր, և ինչ որ կ'երեւի իր գրածներէն, նոյն իսկ գտնուեր են բարի հօգիներ, որ խօսքով կամ գրով յորդորէր են զհիբը՝ եւս կենալու իր տգիտութիւնը հրապարակապէս չ'ընէ, բայց զԺ. բաղկաբար, անոստ և անտղելի մնացեր է Պ. Մալխաս իր յամառութեան մէջ։

Բայց Պ. Մալխասի օտ նաքարաքն ալ բերեմ, չիլիբացուցած։

«Եւ ամէնքն իս պատապարտեն»

Պ. Մայիսս իս ձեւը ուսմիկ կը գտնէ։ Տաղապատմանն քիչ մը գաղափար ունենցողն իսկ կը տեսնէ որ զիս չէի կարող դնել և գրէն ետեւը. կամ պէտք էի ուրիշ կերպ ըսել, էս հանգոյք գիւս, կամ էս քրեւաջ գիւս, որ աշխարհաբար ըլլալէ պիտի գազըր։ Ուրիշ առթիւ գրած եմ արդէն և հոս նորէն կը յիշեցնեմ որ Բագրատունին Հայկին մէջ անգամ՝ որ փառք և պարծանք է Հայերէն լեզուի, գործածած է (է. 544) ոսմկերէն քիչ բառը. իլիականին մէջ գործածեր է (ԺԴ. 517) եղաւ աշխարհաբար ձեւը, և նոյն իսկ՝ հակառակ քերականական կանոնաց՝ նոյն իլիականին մէջ գործածեր է (ԻԴ. 582) օծանկալ անցեալ դերբայը, որ պէտք էր ըլլալ օծեալ. ձգեց անսովոր անգամաւ տուրիւնները՝ զոր ըրած է քանի մը տեղ՝ տաղապատման օրինաց հակառակ։ Ու եթէ մեծ վարպետները այս ձեւերը կը գործածեն գրաբարի մէջ, միթէլ գատապարտեմք կ'ըլլայ այն՝ որ աշխարհաբարի մէջ աշխարհաբար կամ թէ կ'ուզէք ասմիկ ձեւ մը կը գործածէ։ Ու նորէն կը կրկնեմ հոս՝ որ արուեստը պիտարին է, քննադատութիւնը հեշտ. քաջութիւնը հոն է որ երբ մէկը ուրիշին գործը կը քննադատէ, առնէ գրիչը ձեռքը ու թարգմանէ իր մասնաւորի ըրածին պէս, և «բանաստեղծ» չեմ ըսելով շանցնի չերթայ։ Յաւակնութիւն չունիմ և պիտի չունենամ երբեք որ թարգմանութիւնս անթերի բան մ'ըլլայ, արդէն իբր նախափորձ մըն էր ըրածս Հայկական չափով, բայց կը փափաքէի գէթ գաղղիներէի, Հայերէնի և տաղապատման հմուտ և առողջ միտքերու հանդիպել։

*

Երբ մեր արդի աշխարհաբար մատենադրութիւնը աղքատ կը կոչեմ, կը զայրանայ Պ. Մայիսս. բայց ես չեմ կարծեր որ Եղբայր եմք մեք, իմ մահը, Լոյս և ստոռերը, Ժպիտք և արտաստեղ, Առաջիկ տերեւք կտոր բողբոջ քերթուածներով կարենայ հարուստ ըսուիլ. ունինք այս, եռման ներուզ զէզ զէզ թարգմանութիւններ. բայց թէ ինչ ունինք լուսաւորեալ ազգաց հրաշակերտ.

ները կազմող փառքերէն աշխարհաբար լեզուով, ես չեմ գիտեր։ Փաղղիացին՝ արդէն հարուստ իր մատենագրութեամբ՝ ունի յուսական, լատինական, իտալական, գերմանական, անգղիական, սպանիական, և այլն, բոլոր մատենագրութիւնները. նոյնպէս իտալացին, նոյնպէս գերմանացին, անգղիացին, սպանիացին. իսկ մենք. ոչ ինչ. քանի որ գրաբարը, պիտաղաբար, մեռեալ տառ կը համարուի այսօրուան օրս։ Ու այս աղքատութիւնն է (այս աղքատ ըսելէ չեմ քաշուիր), որ միցեք զիս այդ փորձին, յուսալով որ արեւէ գրգիռ մ'ըլլայի աւելի կարող գրչներու թարգմանեալ այդ հրաշակներէն, նոյն այդ փափաքն էր, որ միցեք զիս յանդուգն և դժուարաբերտ գործի մը՝ Տանդէի թարգմանութեան. վստահ ըլլալով՝ որ օրչափ ալ գէշ ըլլար թարգմանութիւնս, գէթ ընթերցողները գաղափար մը պիտի առնէին Տանդէի գրքին վրայ, որ ամէն ազգեր թարգմանած են։

Բայց Պ. Մայիսս կ'ըսէ. «Վարձատրութիւնս անհուն պիտի ըլլար, եթէ կարենայի կեցնել զքեզ վայրկեան մը, սիրելիս», և այլն, և այլն. ես կը կենամ, Պ. Մայիսս. արդէն զօհոգութեան պէս բան մըն է ըրածս. կեանքին ամենէն սիրուն տարիները գրաբարի վրայ մտողի մը համար, կարծեմ բաւական ծանր է, ծալլել բոլոր անոնք, ու սկսիլ աշխարհաբարի վրայ աշխատիլ. բայց քանի որ Տանդէն սկսանք, կէս չձգենք. մինչև 15րդ երգը թարգմանած եմ, սկսեցէ 16րդ երգէն թարգմանելու, և ձեզի շնորհակալ ալ կ'ըլլամ, զիս ծանր աշխատութիւնէ մը կ'ազատէք, և հատառագէք որ ձեր թարգմանութիւնը տեսած վայրկեանէ՝ ձեռքս կը քաշեմ. հարկ չէ որ ունեցած փափաքս ես առաջ տանիմ. ո՞վ կ'ուզէ ըլլայ առաջ տանողը, միայն թէ երթայ. իսկ եթէ ծանօթ չէք Տանդէի լեզուին, Պորէն պեռ շատ սիրուն ստանաւորներ ունի, թարգմանեցէք անոնցմէ *Angélus, La Bénédiction, Le Naufragé*, և կամ օրը որ կ'ուզէք. ու ես ուսումնասիրելով ձեր աշխարհաբար, կը ջանամ ասկէց վերջն լինի թարգմանութիւններէս՝ «իմ աշխարհաբարի խոհանոցին տարօրինակ համեմէներ»

վտարելով՝ մարտիկ չնիլ զանոնք ձեզ՝ ձեր խոհանոցին ընտիր համեմեներովը:

Ահա սերմն իմ ըսելիքներս. այսուհետեւ ընթերցող ե ողջամիտ հասարակութեան կ'իյնայ՝ դատաստանը կտրել. բայց վերջացրնելով յօդուածս շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ նաեւ Պ. Կ. Թոյկկոյի՝ Արեւելք պատուական օրաթիւրթին մէջ՝ որ այս վերջին տողերը գրելու տառնս ձեռքս հասաւ՝ Մեր քննադատները վերնապրով գրած յօդուածին համար. նոյնպէս ամէն անոնց՝ որոնք ջանացին պաշտպան հանդիմանալ արպարութեան՝ խօսքով կամ գրով:

Հ. Ա. ՂԱԶԻՅԵԱՆ

ՍԱԳՆԻՍԱԿԱՆ ԲՈՒՆ

HYPNOTISME

(Շար. տես էջ 284)

ԱՆԿԱՆՈՆ զգացողութեան տեր եզող ենթակայից մէջ յայտնապէս կը դասուին աւտոք՝ որ քնածին գոտիներու առանձնայայտութիւնը ունին մասնաւոր կերպով¹: Տարակոյս չկայ՝ որ ասոնք ալ հակառակ իրենց կամաց կը քնանան անոնց ձեռքով՝ որոնք սովորաբար կը քնացընեն գիրենք. ե հիւանդանոցներու մէջ հզօր ամէնօրեայ փորձերն առաւելուն հանդերձ կը հաւաստեն զայն: — Ասոնց մասին կարեւոր խնդիր մը միայն կրնայ ծագիլ, այսինքն, քնածին գոտի ու նեցողիներն կը քնանան ի հարկէ ե յան-

կարծ, եթէ անոնց այդ գոտիներուն վրայ ճնշէ ոչ գիրենք սովորաբար քնացընողն, այլ որ ե է այլ մագնիսացուցիչ կամ մարդ մը:

«Այս խնդրոյս լուծումն, իրաւամբ կը գրէ Փիլլըր իրեն պատախօսութեանց միոյն մէջ², կրնայ տրուի միայն պատահական գիտողութեանց ձեռքով՝ որոնք կատարուած ըլլան յանկարծական եղած հանգամանաց մէջ, յորս քնաւ չգտնուին այնպիսի անձինք՝ որք կրնան ազդեցութիւն մ'ընել հիւանդաց եւ ընակալութեան վրայ: — Արդ, կը յաւելունա, իրողութիւն կամ գէպք մը միայն գետեմ՝ որ կրնայ ունենալ այս ամէն պահանջուած պայմանները. թէպէտ ե այդ ալ բացարձակապէս ստույգած չէ»:

Փիլլըր իւր վերոյիշեալ պատախօսութեան մէջ կը պատմէ զարմանալի գէպք մը, ե կը յաւելու այսպիսի խորհրդածութիւն մը. «Այս գէպքս պէտք է մեր մտազրուութիւնը արթնցընէ ըմբռնելու համար՝ թէ կարելի է մագնիսութեամբ քնացընի մի քանի տեսակ հիւանդները առանց իրենց իմանալուն կամ ուզելուն, անոնք քնածին գոտիները ճնշելով միայն³»:

Եւ յերաւի գետնոց ուղարկութիւնն կեւորոնացաւ այս կարեւոր կէտին. — ե սկսան զիտողութիւններ ու քննութիւններ. սորզ. Քրօք (որդին) Պրիւսէլէ, կարծեց թէ պիտի կարենայ լուծել այս խնդիրը վճարաբար: Արդ սոյն սա Քրօք՝ իւր ծառայից միոյն վրայ մի քանի անգամ փորձը ըրաւ՝ քնածին գոտիները ճնշելով, ե սա անմիջապէս քնացաւ. ե ասկէ հետեւեցող՝ թէ «քնածին գոտիներուն ճնշումն կրնայ քնացընել անձ մը՝ հակառակ իւր կամաց»⁴:

Բայց թուի թէ Քրօք աճապարեց այս վճիռը տալու, մոռնալով Փիլլըրի խորհրդածութիւնը, որ կը գրէ⁵. «Ապահովապէս պատասխանելու համար այս խնդրոյս, բռնկաւ տան մէջ կատարուած փորձերն արձեք մը չունին: Վասն զի, սուսնողաց կամ բժշ-

1. Տես վերադրոյն:

2. *Lecons cliniques, etc.*, t. II. p. 115.

3. Վերոյիշեալ մատեան. նոյն էջ:

4. *Revue de l'hypnotisme et de la psychologie physiologique*, n.º de juin, 1893.

5. Վերոյիշեալ մատեան. նոյն էջ: